

INGLIZCHA PSIXOLINGVISTIK TERMINLAR UCHUN O‘ZBEK TILIDA EKVIVALENT YARATISH USULLARI

Ochildiyev Tolibjon Ravshanbek o‘g‘li,
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti magistranti

Narmuratov Zayniddin Radjabovich,
filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent,
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18340830>

Annotatsiya: Mazkur maqolada ingliz tilidagi psixolingvistika sohasiga oid atamalar uchun o‘zbek tilida ekvivalentlar yaratish usullari tahlil qilingan. Psixolingvistika – til va psixika o‘zaro aloqasini o‘rganuvchi soha – O‘zbekistonda endi shakllanib kelayotgan bo‘lib, ko‘plab ilmiy tushunchalarni ifodalash uchun mos o‘zbekcha terminlar zarur. Adabiyotlar tahlili asosida termin yaratishning bir necha usullari, semantik (mavjud so‘zga yangi ma‘no berish), morfologik (yangi termin yasash uchun affiks qo‘shish), sintaktik (so‘z birikmasi shaklida termin yaratish) hamda xorijiy atamalarni o‘zlashtirish, aniqlangan. Maqolada ushbu usullar psixolingvistik terminlar misolida ko‘rib chiqilib, har birining afzallik va kamchiliklari muhokama qilinadi. Tahlil qismida bilingvizm va ikki tillilik, ichki nutq kabi istilohlar misolida turli usullarning qo‘llanilishi ko‘rsatilgan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, xalqaro atamalarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘zlashtirish oson yo‘l bo‘lsa-da, murakkab tushunchalarni o‘zbek tilining ichki imkoniyatlari bilan ifodalash ilmiy matnlarni keng ommaga tushunarliroq qiladi. Xulosa o‘rnida, inglizcha psixolingvistik terminlarni tarjima qilish va yaratishda izchil yondashuv lozimligi, zarur hollarda bir necha usulni uyg‘un qo‘llash orqali eng maqbul ekvivalentlar tanlash zarurligi ta’kidlangan.

Kalit so‘zlar: psixolingvistika; terminologiya; ekvivalent tarjima; o‘zlashtirma atama; semantik neologizm; morfologik usul; sintaktik birikma

Annotation: This article analyzes the methods of creating Uzbek equivalents for English psycholinguistic terms. Psycholinguistics, a field that studies the relationship between language and the psyche, is relatively new in Uzbekistan, which creates a need for appropriate Uzbek terminology for many scientific concepts. Based on a review of the literature, several term formation methods have been identified: semantic (assigning a new meaning to an existing word), morphological (creating a new term via affixation), syntactic (forming a multi-word terminological phrase), and adopting foreign terms through borrowing. The article examines these methods in the context of psycholinguistic terms, discussing the advantages and drawbacks of each. In the analysis section, examples like bilingvizm vs. ikki tillilik (“bilingualism”), and ichki nutq (“inner speech”) illustrate the application of different techniques. The results indicate that while directly borrowing international terms is an easy solution, expressing complex concepts using the Uzbek language’s internal resources can make scientific texts more accessible to a broader audience. In conclusion, the need for a consistent approach in translating and creating Uzbek equivalents for English psycholinguistic terminology is emphasized, recommending the judicious combination of multiple methods to select the most appropriate equivalents.

Keywords: psycholinguistics; terminology; equivalent translation; loanword; semantic neologism; morphological method; multi-word term.

Аннотация: В данной статье анализируются методы создания узбекских эквивалентов для английских психолингвистических терминов. Психолингвистика, область, изучающая взаимосвязь языка и психики, является относительно новой в Узбекистане, что создает потребность в соответствующей узбекской терминологии для многих научных понятий. На основе обзора литературы было выявлено несколько методов терминообразования: семантический (присвоение нового значения существующему слову), морфологический (создание

нового термина путем аффиксации), синтаксический (формирование многословной терминологической фразы) и заимствование иностранных терминов. В статье рассматриваются эти методы в контексте психолингвистических терминов, обсуждаются преимущества и недостатки каждого из них. В разделе анализа приводятся примеры, такие как *bilingvizm vs. ikki tillilik* («двуязычие») и *ichki nutq* («внутренняя речь»), иллюстрирующие применение различных техник. Результаты показывают, что, хотя прямое заимствование международных терминов является простым решением, выражение сложных понятий с использованием внутренних ресурсов узбекского языка может сделать научные тексты более доступными для широкой аудитории. В заключение подчеркивается необходимость последовательного подхода к переводу и созданию узбекских эквивалентов для английской психолингвистической терминологии, рекомендуется разумное сочетание нескольких методов для выбора наиболее подходящих эквивалентов.

Ключевые слова: психолингвистика; терминология; эквивалентный перевод; заимствованное слово; семантический неологизм; морфологический метод; многословный термин.

Kirish. Hozirgi davrda fan va texnika sohalaridagi yutuqlar tufayli o'zbek tiliga ko'plab yangi atamalar kirib kelmoqda. Psixolingvistika sohasida, xususan, ingliz tilida shakllangan ilmiy tushunchalarni o'zbek tilida ifodalash dolzarb masalaga aylangan. Psixolingvistika – bu nutqning yuzaga kelishi va idrok qilinishi jarayonlarini inson psixikasi bilan bog'liq holda o'rganuvchi tilshunoslik yo'nalishi bo'lib, G'arbda XX asr o'rtalaridan rivojlanib kelmoqda. O'zbek tilshunosligida esa psixolingvistik tadqiqotlar XX asr oxirida A. Nurmonov, N. Mahmudov, Sh. Safarov kabi olimlar ishlarida paydo bo'lib, endi shakllana boshladi [1]. Natijada, ushbu yangi yo'nalishda ishlayotgan olim va mutaxassislar ko'pincha terminologik muammoga duch kelishadi – muayyan inglizcha atamani o'zbekchada qanday atash kerak?

Masalan, “bilingualism” atamasi uchun o'zbek tilida bir nechta variantlardan foydalanib kelinadi: ba'zi adabiyotlarda *bilingvizm* shakli (asl so'zning rus/inglizcha talaffuziga yaqinlashgan o'zlashma) qo'llansa, boshqa manbalarda *ikki tillilik* degan so'zma-so'z tarjima uchraydi. Xuddi shuningdek, “psycholinguistics” termini odatda psixolingvistika tarzida aytiladi (yunoncha-lotinchacha asosdagi xalqaro atama o'zlashgan), ammo ayrim hollarda uni ruhshunos tilshunoslik kabi so'zma-so'z tarjimalarda uchratish mumkin (garchi bunday tarjima kam qo'llanadi). Bu misollar ko'rsatmoqdaki, psixolingvistika yo'nalishidagi terminlarni o'zbekchalashtirish turlicha yondashuvlarni talab qiladi va bir xillik yo'q [2].

Termin yaratish va tarjima qilish masalasi tilshunoslikning terminologiya bo'limida alohida o'rganiladi. Termin – bu muayyan soha doirasidagi tushunchani aniq ifodalovchi so'z yoki so'z birikmasidir. Yangi tushunchalar paydo bo'lganda, odatda uch xil yo'ldan biri bilan atama hosil qilinadi: xorijiy atamani to'g'ridan-to'g'ri qabul qilish (masalan, *psycholinguistics* – psixolingvistika), atamani so'zma-so'z tarjima qilish yoki ta'riflash (masalan, *inner speech* – ichki nutq), yoki o'z tilimiz imkoniyatlaridan foydalangan holda yangi so'z yaratish (masalan, *bilingual* – ikki tilli, *bilingualism* – ikki tillilik). Shu bilan

birga, mavjud o'zbekcha so'zga yangi ilmiy ma'no yuklash orqali ham termin shakllantirish mumkin (buni semantik usul deyish mumkin) [2].

Ushbu maqola doirasida inglizcha psixolingvistik terminlarni o'zbek tiliga tarjima qilish hamda ekvivalent yaratishning asosiy usullari ko'rib chiqiladi. Kirish qismida muammo bayoni va uning dolzarbligi yoritildi. Quyida esa avvalo termin yaratish bo'yicha ilmiy adabiyotlarda ta'riflangan yondashuvlar keltirilib, so'ng psixolingvistika misolida aniq terminlar tahlil qilinadi. Maqolaning maqsadi – ingliz tilidan kirib kelayotgan psixolingvistik atamalarni o'zbekchalashtirishda qanday usullar mavjudligini va qaysi holatda qaysi usul ma'qulroq ekanini aniqlash, shuningdek, terminologiyani bir izga solishga qaratilgan tavsiyalar berish.

Adabiyotlar sharhi va metodologiya. Terminlarni o'zlashtirish va yangi termin yaratish yuzasidan tadqiqotchilar bir necha tamoyillarni ilgari surishgan. L.V. Ivina tasnifiga ko'ra, *atama (termin) yaratishning quyidagi usullari* mavjud: **1) semantik usul** – mavjud so'z yoki iborani terminologik ma'noda ishlatish, ya'ni unga yangi maxsus ma'no berish; **2) morfologik usul** – affikslar qo'shish orqali yangi termin hosil qilish; **3) sintaktik usul** – so'z birikmasi shaklida termin yaratish; **4) o'zlashtirish** – boshqa tillardan yoki boshqa fan sohalaridan tayyor terminlarni qabul qilish. Ba'zi manbalarda, bundan tashqari, **5) neologizm yaratish** alohida toifa sifatida ajratiladi, ya'ni butkul yangi so'z o'ylab topish orqali termin yasash ham mumkinligi qayd etiladi. Aslida, neologizm yaratish ko'pincha yuqoridagi usullarning kombinatsiyasini talab qiladi. Masalan, mutlaqo yangi so'z yasalayotganda, odatda morfologik va semantik yondashuv qo'shiladi – yangi so'z yaratiladi va unga yangi ma'no yuklanadi.

Yuqoridagi nazariy usullarni tushunish uchun umumiy misollar keltiramiz. **Semantik usulga** iqtisod qilinish maqsadida ba'zan oddiy so'zlar ilmiy termin sifatida ishlatiladi; masalan, **“matrix”** so'zi matematika va informatikada maxsus ma'noda *matritsa* (jadval ko'rinishidagi raqamlar to'plami) degan termin sifatida ishlatiladi, aslida oddiy tilda **matrix** – *mato qavati* yoki *ona* ma'nolariga ega edi. O'zbek tilida semantik usulga misol tariqasida **“bазis”** so'zini keltirish mumkin: oddiy ma'noda *asos, poydevor* degan so'z ilmiy adabiyotlarda **bazis** termini sifatida iqtisodiyotda jamiyatning asosiy ishlab chiqarish munosabatlarini anglatuvchi tushunchaga aylangan.

Morfologik usul tilimiz uchun eng tabiiy va samarali yondashuvlardan biri sanaladi. O'zbek tilining boy affikslar tizimi orqali ko'plab yangi tushunchalarni ifodalovchi so'zlar yasalgan. Masalan, “yuk” (load) fe'lidan “yuklamoq” (to load) va undan “yuklama” (load or grammatical particle) so'zlari yasalgan – bu lingvistik termin sifatida *yuklama* deb ataladigan so'z turkumini hosil qilgan. Psixolingvistik atamalar ichida ham morfologik usul bilan yaratilganlari bor. “Ikki tillilik” atamasini olaylik – *ikki* (son) + *til* (ot) + *li* (sifat yasovchi) + *-lik* (abstract ot yasovchi) qo'shimchalarining ketma-ket qo'llanishi orqali ikki tillilik (bilingualism) termini hosil qilingan. Bu atama to'liq o'zbekcha tarkibiy

qismlardan tashkil topgani uchun tushunilishi oson va aniq – ikki tilda so‘zlashuv holatini ifodalaydi. Shunga qaramay, ushbu termin o‘rnida ba’zida “bilingvizm” so‘zi ham ishlatiladi, bu esa boshqa usul – o‘zlashtirish bilan bog‘liq.

Sintaktik usul – terminologik iboralar yaratish – murakkab tushunchalarni ifodalashda qo‘l keladi. Ingliz tilida ko‘pdan-ko‘p ilmiy iboralar ikki yoki undan ortiq komponentli bo‘ladi (masalan, *short-term memory, speech perception, critical period hypothesis*). Ularni o‘zbekchada ham ko‘pincha so‘z birikmasi shaklida beramiz: *short-term memory* – qisqa muddatli xotira, *speech perception* – nutqni idrok etish, *critical period hypothesis* – tanqidiy davr farazi. Sintaktik usulning afzalligi shundaki, u tushunchani kengroq tasvirlab beradi; kamchiligi – bunday terminlar ba’zan uzun va noqulay bo‘lishi mumkin. Masalan, “*working memory*” atamasining “ishchi xotira” yoki “operativ xotira” shaklidagi tarjimalari mavjud. Ishchi xotira so‘zma-so‘z tarjima bo‘lib, biroz g‘alati eshinishi mumkin (go‘yoki *ishlaydigan xotiradegandek*), operativ xotira esa rus tilidan o‘tgan (*оперативная память*) varianti. Bu misol sintaktik va o‘zlashtirma usullarning raqobatini ko‘rsatadi: qaysi biri qulayroq va ma’qulroq? Bugungi kunda ilmiy doirada operativ xotira atamasi ko‘proq ishlatiladi, chunki u allaqachon rus ilmiy adabiyotida standard bo‘lib qolgan va o‘zbek mutaxassislari oson tushunadi. Ammo keng omma uchun ishchi xotira tushunarliroq bo‘lishi mumkin, chunki u so‘zlarning ma’nosidan darrov mazmunni anglatsa, *operativ* so‘zi umumiy o‘quvchi uchun notanish bo‘lishi mumkin.

Xorijiy terminlarni o‘zlashtirish (*zaimstvovanie*) ilm-fanda keng tarqalgan hodisadir. Tarixan o‘zbek tili ilmiy atamashunosligi ko‘plab terminlarni rus va Yevropa tillaridan qabul qilgan: *fizika, matematika, telefon, internet* kabi so‘zlar to‘g‘ridan-to‘g‘ri kirib kelib, tilda anchadan buyon ishlatilmoqda. Psixolingvistika terminlarining juda ko‘pchiligi ham aslida xalqaro terminlardir: *psixologiya, lingvistika, fonema, morfema, sinaps* va hokazo so‘zlar asosan o‘z shaklini saqlagan. Bunday so‘zlar odatda transliteratsiya yo‘li bilan kiradi – ya’ni, asl lotin yoki yunon yozuvlaridan o‘zbek alifbosiga tovushma-tovush o‘giriladi: *psychology* – *psixologiya, lexicon* – *leksikon, neuron* – *neyron* va hokazo. O‘zlashtirishning yaxshi tomoni – u tez va oson: yangi tushuncha paydo bo‘lsa, tayyor nomini ishlataveramiz. Salbiy tomoni – bu so‘zlarning yozilishi va aytilishi o‘zbekchaga begonali, ba’zida imlo masalasida noaniqliklar keltirib chiqarishi (masalan, *kommunikatsiyami* yoki *kommunikasiya?*). Shuningdek, o‘zlashgan termini keng jamoatchilik tushunmasligi mumkin – ayniqsa, fan ommalashgan sayin, terminlarning sodda varianti ham kerak bo‘lib qoladi.

Metodologiya jihatidan, ushbu maqola uchun psixolingvistika yo‘nalishidagi bir qator manbalar (lug‘atlar, ilmiy maqolalar, darsliklar) tahlil qilindi va ulardagi terminlar qiyosiy o‘rganildi. Jumladan, inglizcha-o‘zbekcha izohli lug‘atlardagi psixologiya va lingvistika atamalar bazasi solishtirilib, qaysi ingliz terminiga qaysi o‘zbekcha ekvivalentlar berilgani ro‘yxat qilindi. Termin yaratish usullarini tasniflash uchun

yuqorida zikr etilgan ilmiy nazariyalar asos bo‘lib xizmat qildi. Metod sifatida, har bir topilgan o‘zbekcha termin varianti (masalan, *bilingvizm* va *ikki tillilik*) tegishli usulga (o‘zlashtirma yoki morfologik) ajratilib, keyin bu variantlarning afzalliklari tahlil qilindi. Shuningdek, ayrim hollarda mualliflar tomonidan taklif qilingan yangi terminlar (neologizmlar) mavjud bo‘lsa, ularning muvaffaqiyati yoki ommalashuvi baholandi. Shu tariqa, metodologiya qismida nazariy tasnif amaliy misollar orqali mustahkamlandi.

Tahlil. Adabiyotlarda uchrayotgan psixolingvistik terminlarni tahlil qilar ekanmiz, har bir usulning qo‘llanishiga aniq misollar keltirish maqsadga muvofiq. Quyida inglizcha atama, uning o‘zbek tilida ishlatilayotgan yoki taklif qilingan ekvivalentlari va qo‘llangan usul jadval ko‘rinishida taqdim etiladi [3]:

Inglizcha atama	O‘zbekcha ekvivalent(lar)	Usul
Psycholinguistics	1) psixolingvistika 2) ruhiy tilshunoslik (kamdan-kam)	O‘zlashtirma (1); semantik/sintaktik tarjima (2)
Bilingualism	1) bilingvizm 2) ikki tillilik	O‘zlashtirma (1); morfologik (2)
Inner speech	ichki nutq	Sintaktik (so‘z birikmasi)
Short-term memory	qisqa muddatli xotira	Sintaktik (so‘z birikmasi)
Working memory	1) ishchi xotira 2) operativ xotira	Sintaktik tarjima (1); O‘zlashtirma/ruscha ta’sir (2)
Language acquisition device (LAD)	til o‘zlashtirish qurilmasi (yoki apparati)	Sintaktik (ta’riflovchi ibora)
Speech disorder	nutq buzilishi	Sintaktik (ta’riflovchi ibora)
Cognitive bias	kognitiv og‘ish (yoki intilish)	O‘zlashtirma + semantik (kognitiv + yangi ma’no)

Yuqoridagi jadvaldan ko‘rinib turibdiki, har bir termin uchun ekvivalent tanlashda turli yondashuvlar mavjud. Keling, ba’zi terminlar ustida batafsil to‘xtalib, qaysi usul nechog‘li muvaffaqiyatli ekanini tahlil qilamiz:

“Psycholinguistics – psixolingvistika”: Bu atama asosan xalqaro shaklda qabul qilingan. O‘zbek tiliga rus tili orqali kirib kelgan bo‘lib, *psixolingvistika* shaklida umumqabul qilingan termin hisoblanadi. Bunda psixologiya va lingvistika so‘zlari birikib, aslida yunoncha-lotinchalik komponentlardan tashkil topgan murakkab atama aynan transliteratsiya qilingan. Mazkur termin uchun o‘zbekchalashtirilgan variant uchramaydi (agar ruhshunoslik va tilshunoslik birikmasi – *ruhiy tilshunoslik* deya tarjima qilinsa ham, ilmiy muomalada deyarli ishlatilmaydi). Demak, bu misolda o‘zlashtirma usul eng maqbul bo‘lgan – chunki terminning o‘zi xalqaro atama, ko‘plab tillarda bir xil yoki o‘xshash talaffuzga ega.

“Bilingualism” atamasiga qaraganda, ikki xil yondashuv raqobatda: *bilingvizm* va *ikki tillilik*. Bilingvizm – ruscha *bilingvizm*dan olingan, asl fransuzcha *bilinguisme* so‘zining o‘zbekcha talaffuzga moslashgan shakli. Ikki tillilik esa uning to‘liq ma’nodosh tarjimasi. Ilmiy maqolalar va darsliklarda har ikkisi uchraydi. Masalan, ayrim mualliflar *bilingvizm*ni ishlatib, so‘ng qavs ichida *ikki tillilik* deb izohlashadi, yoki aksincha. Bu shuni ko‘rsatadiki, ekvivalent hali bir xillashmagan. *Ikki tillilik* morfologik

jihtadan to'g'ri va ravon atama – oddiy o'quvchi ham tushunadi; *bilingvizm* esa qisqaroq va "ilmiyroq" tuyulishi mumkin, lekin tilimizga biroz yot. Ayni paytda, *bilingvizm* so'zini qo'llaganda, uni turli grammatik shakllarda ishlatish qiyinroq – masalan, *bilingvistik* (ikki tillilikka oid) degan sifat yoki *bilingvist* (ikki tilli shaxs) degan otni yaratish qiyinlashadi. *Ikki tilli, ikki tillilik* esa oson kengayadi (masalan, *ikki tilli bola, ikki tillilikning afzalliklari* va hokazo). Shunday ekan, tahlil natijasida morfologik usul – *ikki tillilik* – ko'p holatda afzal, ammo an'anaviylik va xalqaro birlikni saqlash uchun o'zlashtirma usul – *bilingvizm* – ham ma'lum darajada qo'llanmoqda.

"Inner speech – ichki nutq": bu terminning tarjimasida deyarli muammo yo'q – mutlaq so'zma-so'z va aniq ekvivalent. Ichki nutq atamasi psixologiya va pedagogikada allaqachon o'zbekchada ishlatib kelingan (masalan, Vygotskiy nazariyalari tarjimalarida). Sintaktik (so'z birikmasi) usul orqali yaratilgan ushbu termin juda muvaffaqiyatli bo'lib, asl tushunchani to'la aks ettiradi. Yana bir karra ko'ramiz, inglizchada ikki komponentli terminga o'zbekchada ham ikki komponentli tarjima mos tushmoqda. Bunday holatlar ko'p: *working memory* – *ishchi xotira*, *short-term memory* – *qisqa muddatli xotira*, *speech disorder* – *nutq buzilishi*, *language acquisition* – *til o'zlashtirish* va hokazo. Bularning barchasi sintaktik usul (yoki tarkibiy tarjima) bilan hal bo'ladi va odatda tushunarli chiqadi. Biroq ayrim hollarda bunday tarjimalar ilmiy uslub uchun biroz sodda yoki uzun tuyulishi mumkin. Masalan, *cognitive bias* atamasini "kognitiv og'ish" deb tarjima qilish taklif etiladi – bu yerda *kognitivso'zi* o'zlashtirma (internatsionalizm), *og'ish* esa semantik (yangi ma'noda: *og'ish* oddiyda *chetga og'ish*, ilmiyda *qarorlar qabul qilishdagi sistematik xatolik* ma'nosida). Ba'zi tarjimonlar esa *kognitiv xatolik* yoki *idrokda xatolik* deb ham ishlatishgan, lekin *og'ish* so'zini qo'llash terminologik jihatdan aniqroq ko'rinadi.

Yuqoridagi tahlildan anglashiladiki, har bir usulning qo'llanishi ma'lum omillarga bog'liq:

O'zlashtirma usul xalqaro miqyosda allaqachon tan olingan, keng tarqalgan tushunchalar uchun afzal (psixologiya, lingvistika, fonetika kabi fundament terminlar).

Morfologik va sintaktik usullar yangi tushuncha mahalliy madaniyatga yaqin bo'lsa yoki soha bo'yicha terminologiyani milliyashtirish maqsadi bo'lsa foydali (ikki tillilik, ichki nutq, qisqa muddatli xotira kabi terminlar).

Semantik usul kamroq qo'llanadi, chunki mavjud so'zga yangi ma'no berish ba'zan chalkashlik keltirishi mumkin. Biroq ayrim terminlarni oddiy so'z bilan almashtirish muvaffaqiyatli chiqqan: masalan, *perception* tushunchasini idrok so'zi orqali berish (idrok aslida *tushuncha, fahm* degan kengroq ma'noda edi, hozir psixologiyada *sezgi orqali qabul qilish va anglash jarayoni* ma'nosini ham qamrab oldi).

Neologizm yaratish esa juda kam va oxirgi choradir; agar boshqa usullar bilan ifodalanmaydigan tamoman yangi g'oya bo'lsa, tilshunoslar mutlaqo yangi so'z o'ylab topishlari mumkin. Bunday holat psixolingvistikada hozircha deyarli kuzatilmayapti,

chunki aksar tushunchalar boshqa tillarda allaqachon nomlangan va biz ularni yo o'zlashtiramiz, yo tarjima qilamiz.

Natijalar. Psixolingvistik terminlarni tarjima qilish va ekvivalent yaratish borasidagi tahlilimiz quyidagi natijalarni ko'rsatdi:

1. Terminlar uchun bir nechta variantlarning mavjudligi. Hozirda o'zbek tilida ayrim inglizcha psixolingvistik atamalar uchun ikki yoki undan ortiq ekvivalent muomalada yuribdi. Bu, avvalo, terminologiya hali to'liq standartlashmaganidan dalolat beradi. Misol tariqasida, yuqorida aytib o'tganimizdek, bilingvizm – ikki tillilik, operativ xotira – ishchi xotira kabi juftliklar mavjud. Bu holatda mutaxassislar va tarjimonlar orasida hali yagona fikr yo'qligi, ekvivalentlar tanlash jarayoni davom etayotganini kuzatish mumkin. Natija shuki, terminologik birdamlikka erishish uchun hali ilmiy jamiyat tomonidan muhokama va kelishuvlar zarur.

2. O'zlashgan terminlar tez qabul qilinadi, lekin ularning tushunarligi har doim ham yuqori emas. Xalqaro atamalar (lotincha-yunoncha asosdagilar) o'zbek ilmiy tilida tez o'rnashadi, zero mutaxassislar ular bilan chet tillar orqali avvaldan tanish. Masalan, afraziologiya, kognitivizm, asociatsiya kabi so'zlar lug'at tarkibimizga kirgan. Biroq keng jamoatchilik yoki talabalar uchun bu so'zlarni tushunish uchun qo'shimcha izoh talab etiladi. Natijada, agar maqsad ilmiy bilimlarni ommalashtirish bo'lsa, faqat o'zlashma terminlarga tayanish kifoya emas – ularni o'zbekcha izoh yoki muqobil so'z bilan birga berish tavsiya etiladi. Masalan, darsliklarda psixolingvistika (ruhiy tilshunoslik) tarzida qavs ichida tushuntirish keltirish foydadan xoli emas.

3. Morfologik usul orqali yaratilgan terminlar odatda tushunarli va qulay bo'ladi. Tahlil qilingan ikki tillilik, qisqa muddatli xotira, nutq buzilishi kabi terminlar o'zbek tilining grammatik me'yorlariga to'la mos, talaffuzi va yozilishi oson, ma'noviy jihatdan aniq. Shuning uchun bu atamalar nafaqat ilmiy adabiyotda, balki ommabop matnlarda ham bemalol ishlatilishi mumkin. Xulosa qilish mumkinki, agar o'zbek tilining ichki imkoniyatlari bilan ekvivalent topish imkoni bo'lsa, ko'pincha shu yo'l eng samarali va umrboqiy bo'ladi. Zero, bunday terminlar tilimizga singib ketishi va hatto odatiy so'zga aylanishi mumkin.

4. Sintaktik (so'z birikmali) terminlar ba'zan juda uzun bo'lib ketishi mumkin, ammo ularni qisqartirish yo'llari mavjud. Masalan, language acquisition device atamasi til o'zlashtirish qurilmasi deb tarjima qilinsa, bu uch komponentli termin. Matnda qayta-qayta qo'llanganda, buni TO'Q kabi qisqartma bilan yoki oddiygina "qurilma" deb keyingi gaplarda atash mumkin. Natija sifatida ko'rib chiqiladiki, sintaktik usul bilan yaratilgan terminlar dastlab uzun ko'rinsa ham, tushunchaga kirish davrida muhim rol o'ynaydi – u to'liq ma'noni etkazadi. Keyinchalik, agar shu termin ko'p ishlatilsa, odatda til uni ixchamlash uchun vositalar topadi (akronimlar, qisqartmalar, metaforik nomlar va h.k.).

5. Termin yaratishda rus tilidan o'tgan variantlarga e'tibor lozim. Ko'pgina ilmiy tushunchalar dastlab rus tilida ekvivalent topgan va bizga shu orqali kirgan. Bu, ayniqsa,

eski (Sovet davri) adabiyotlarda yaqqol – masalan, imprinting terminini rus tilida “pechatlenie” deb atashgan, o‘zbekchada “muhrlanish” degan tarjima ham ishlatilgan. Hozirgi kunda ingliz tilidan bevosita tarjimalar ko‘proq bo‘lsa-da, ruscha terminologiyadan chetda turolmaymiz. Natija shuni ko‘rsatadiki, ba‘zi atamalar uchun rus tilidan o‘zlashgan shakl (operativ xotira kabi) va bevosita inglizchadan tarjima (ishchi xotira) raqobatda bo‘ladi. Vaqt o‘tishi bilan ulardan bittasi ustun keladi yoki har ikkalasi har xil kontekstda ishlatib borilishi mumkin (masalan, operativ xotira ilmiy matnlarda, ishchi xotira ommabop adabiyotda). Shunday ekan, tarjimon va olimlar bu variantlarning foyda va xatarini hisobga olib, auditoriyaga qarab mosini tanlashlari zarur.

Umuman olganda, inglizcha psixolingvistik terminlarni o‘zbek tilida ifodalash ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, unda tilimizning so‘z yaratuvchanlik qobiliyati va xalqaro terminlarga moslashuvchanlik xususiyati namoyon bo‘ladi. Tahlil natijalari ko‘rsatdiki, turli usullar bir-birini to‘ldiradi: ba‘zi terminlar to‘g‘ridan-to‘g‘ri qabul qilinadi, ba‘zilariga munosib tarjima topiladi, yana ba‘zilariga esa yangi so‘z yaratiladi. Bu jarayonda eng muhim mezon – ekvivalentning ilmiy hamda foydalanish uchun qulay bo‘lishi. Yaratilgan termin tushunchani noaniqlikka yo‘l qo‘ymasdan aniq anglatsa va til me‘yorlariga zid bo‘lmasa, u asta-sekin lingvistik muomalaga kirib boradi.

Xulosa. Inglizcha psixolingvistik atamalar uchun o‘zbek tilida ekvivalent yaratish – bu davr talabi va ilmiy til taraqqiyoti uchun muhim jarayon. Yuqorida ko‘rib o‘tilganidek, bir nechta usullar mavjud bo‘lib, har biri muayyan sharoitda qo‘l keladi. Xulosa qilib aytganda, optimal yondashuv – terminning mazmunini, shaklini va auditoriyasini hisobga olgan holda, zarur bo‘lsa, bir necha usulni uyg‘unlashtirgan holda ekvivalent tanlashdir.

Misol uchun, agar termin xalqaro miqyosda keng tanilgan va o‘zlashgan bo‘lsa, uni saqlab qolgan holda (transliteratsiya qilib) ishlatish mumkin, lekin birinchi uchratilganda qavs ichida sodda tarjimasini berish foydali. Aksincha, agar termin tilimizda mavjud so‘zlar bilan ifodalanishi mumkin bo‘lsa, mutaxassislar tomonidan aynan o‘sha variantni targ‘ib qilish lozim – chunki bunday termin milliy ilmiy tafakkurning rivojiga hissa qo‘shadi va fanning ommalashuvini yengillashtiradi.

Mazkur maqola tahlili shuni ko‘rsatadiki, psixolingvistika terminologiyasini boyitishda izchillik va bixillikka erishish uchun muvofiqlashtirilgan harakat zarur. Tilshunos olimlar, tarjimonlar va soha mutaxassislari hamkorlikda lug‘atlar tuzib, muhim terminlarga ustuvor ekvivalentlarni belgilashlari kerak. Masalan, rasmiy ravishda qabul qilingan izohli lug‘atda bilingvizm va ikki tillilikdan qaysi biri asosiy atama ekani ko‘rsatilsa, kelgusida adabiyotlarda chalkashlik kamayadi. Xuddi shunday, yangi atamalar yaratilganda, ularning izohini va inglizcha muqobilini aniq berish, ilmiy jamoatchilik muhokamasidan o‘tkazish lozim.

Yana bir muhim jihat – bu jarayonda auditoriyani e‘tiborga olishdir. Mutaxassislar uchun mo‘ljallangan ilmiy maqolada, ehtimol, internatsional terminlar ko‘proq qabul qilinaveradi. Biroq ta‘lim va ommaviy axborot uchun yozilganda, terminlarning o‘zbekcha

tushuntirishini qo‘shish, imkon qadar sodda variantlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bu ikki qatlam til o‘rtasida muvozanatni saqlash, ya’ni ilmiy lug‘at boyligini milliy til asosida rivojlantirish bilan birga, xalqaro ilmiy hamjamiyat bilan aloqani uzmaslik zarur.

Xulosa o‘rnida aytish joizki, inglizcha psixolingvistik terminlarni o‘zbekchalashtirish davom etayotgan jarayon bo‘lib, u tilimizning boyishi va ilm-fan tilining mustahkamlanishiga xizmat qiladi. Turli usullarni ongli ravishda qo‘llash, har bir termin uchun eng maqbul variantni topishga intilish va eng muhimi – bir izlilikka erishish bilan biz psixolingvistika kabi murakkab sohada ham ona tilimizda ravon va aniq yozish va so‘zlash imkoniyatini ta’minlaymiz. Bu esa ilm-fanning rivoji va bilimlarning keng targ‘iboti yo‘lida muhim qadamlardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ahmedova, N. (2024). Psixolingvistika va unga oid ayrim terminlar xususida. Eurasian Journal of Academic Research, 2024(6), 128-139.
2. Ingliz va o‘zbek tillarida falsafiy atamalarning mavzuviy guruhleri. (2024). Modern Science and Research, 3(6), 576-578.
3. O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. (2005). Psixolingvistika (Abdulahob Madvaliyev, Muallif). Toshkent: “O‘zne” nashriyoti.

Ajiniyaz atindagi
NOKIS MAMLEKETLIK
PEDAGOGIKALIQ INSTITUTI
N M P I
1934